

Különírás, egybeírás (2. rész)

A többszörös összetételek helyesírásáról

Dr. Ludányi Zsófia, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

A magyar nyelv egyik leggyakoribb szóalkotás-módja a szóösszetétel. A szóösszetétel keletkezése során két vagy több szóalak kapcsolódik össze egymással. Előző cikkünkben a két szóból álló összetételekkel foglalkoztunk; most vizsgáljuk meg a kettőnél több szóból álló összetételeket, milyen helyesírási kérdések merülnek fel. (A kettőnél több szóból álló összetételeket **többszörös összetételek**nek nevezzük, a továbbiakban így hivatkozunk rájuk.)

A mai magyar orvosi nyelv ugyancsak bővelkedik az efféle szóalkotásokban: *lépsejtűdő, légcsőnyálkahártya, légcsőnyálkahártya-gyulladás*. Ha megnézzük, írásmódjuk nem egységes, mert némelyikük egybe-, míg a másik kötőjellel írva fordul elő. Az erre vonatkozó helyesírási szabály az a bizonyos **6:3-as szabály** – hivatalos nevén a szótagszámlálás szabálya –, amely a következőképpen szól: a többszörös (tehát a legalább három szóból álló) összetételeket hat szótagig egybeírjuk, előlött (tehát legalább hét szótag esetén) kötőjellel tagoljuk a fő összetételi határon (AkH. 138. pont).

Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy legyen bármilyen „hosszú” egy szó (tehát a szótagszáma mesze meghaladja a hatot), de ha csupán két tagból áll, egybeírást kell alkalmazni. Ez alól kivételt képeznek a néma betűre vagy a magyarban szokatlan, bonyolult betűkapcsolatra végződő szavakkal alkotott kéttagú összetételek, ahol nem alkalmazható az egybeírás, pl. *compliance-érték*. Természetesen itt a kötőjel egészen más okból van jelen, nem a szótagszám miatt!

A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. Nézzük meg, milyen további kérdések merülhetnek fel a többszörös összetételek helyesírásával kapcsolatban.

1. A képzők

Felmerülhet egy kérdés, vajon mi a helyzet a toldalékokkal: figyelembe kell-e venni azokat a szótagok számlálásakor vagy sem? A válasz: a szótagszámba nem számítanak bele a jelek és a ragok, ellenben a képzők (pl. *-i* képző) igen, így tehát fontos, hogy a toldalékok közül el tudjuk dönteni, melyik a képző. (Emlékeztetőül: a kép-

zők annyiban különböznek a ragoktól és a jelektől, hogy megváltoztathatják a szófajt. Például: *ischaemia* [főnév], de: *ischaemiás* [melléknév]. A precíz kedvéért fontos megjegyezni, hogy a szófajváltás nem minden esetben következik be, léteznek olyan képzők, amelyek nem változtatják meg a szófajt, gondoljunk csak például a kicsinyítő képzőre: *vesesatorna* [főnév], *vesesatornácska* [főnév]. A képző definíciója tehát nyilvánvalóan bonyolultabb ennél, de mivel az orvosi nyelvben főként az *-s* és az *-i* képzők fordulnak elő, amelyek főnévből képeznek melléknévet, elégségesnek látszik ennyi magyarázat.

Különösen fontos arra ügyelni, hogy ha egy hat szótagból álló többszörös összetételt (pl. *légcsőporclágyulás*) látunk el valamilyen képzővel, a képző pont hétre növeli a szótagszámot, emiatt a képzett alakot már kötőjellel kell tagolni (*légcsőporc-lágyulásos*).

2. Az ún. képzőszerű utótagok

Itt a *-szerű, -féle* utótagokra kell gondolni, amelyek önállóan ugyan nem fordulnak elő, mégis úgy viselkednek összetett szavakban, mint bármilyen szó: a szótagszámlálás szabályát tehát az ilyen utótagokkal ellátott szavakra is alkalmazzuk, természetesen a szükséges feltételek teljesülése esetén: *tüdőgyulladás*, de: *tüdőgyulladás-szerű*.

3. Igekötők

Ugyancsak összetételi tagként viselkednek a több mint egy szótagból álló igekötők (pl. *ellen-, elő-*). Ezért számít például összetett szónak az *ellenanyag*. Ha újabb utótagot kapcsolunk hozzá, alkalmazni kell a szótagszámlálás szabályát: *ellenanyag-termelés*. Nem számítanak azonban összetételi tagnak az egy szótagos igekötők, így például hiába kilenc szótagos a *lélegeztetőberendezés* szó, nem kötőjelezzük, mivel csupán két szóból áll (*lélegeztető + berendezés*), tehát nem számít többszörös összetételnek.

4. Az önállóan elő- (és utó-) tagok

Az orvosi szaknyelvre különösen jellemzők az olyan tipikus idegen előtagok, amelyek önállóan nem fordulnak elő, csak szavak részeként, jellemzően az elején. Például:

cito- (*citobiológia, citocentrum, citoblaszt*); *endo-* (*endocellularis, endocervicalis*); *hypo-* (*hypoalbuminaemia, hypocalcia*) stb. Ugyanígy léteznek tipikus, önállóan elő nem forduló utótagok, pl. *-gráfia* (*kromatográfia, radiográfia*). A kérdés, hogy az ilyen önállóan elő- és utótagokat összetételnek kell-e tekinteni vagy sem, ugyanis ettől függ, hogy az adott kifejezés egybe- vagy kötőjellel írandó-e (pl. *citoplazmafehérje* vagy *citoplazma-fehérje*).

Az *Orvosi helyesírási szótár* a mértékegységnevek prefixumai (*centi-, deci-, deka-, extra-, hekto-, kilo-*) esetén javasolja az összetételi tagnak tekintést, mivel ezek az előtagok önmagukban is léteznek. Megemlíti ugyan, hogy egyéb előtagok is közelednek az önálló szóvá válás felé (*anti-, auto-, bio-, foto-, infra-, inter-, makro-, szuper-, termo-, video-* stb.), a helyesírás egységességének érdekében mégsem javasolja ilyen esetekben azt, hogy összetételi tagnak tekintsük őket. Hogy mekkora a bizonytalanság ezen a területen, jól mutatja az a tény, hogy a szótár maga is ellentmondásba keveredik: például az *antibiotikum-rezisztencia* kifejezés kötőjellel írva található meg benne – vagyis az *antibiotikum* szót összetételként értelmezte, holott korábban azt javasolta, ne tekintsük összetételi tagnak az *anti-*-t.

Annak eldöntésére, hogy az adott idegen előtaggal kezdődő szót összetételnek tekintsük-e vagy sem, a következő módszert javasoljuk. Először is lapozzuk fel az *Orvosi helyesírási szótárat*, amely az összes ilyen tipikus előtagot tartalmazza (a szóvégi kötőjel utal arra, hogy nem önálló szóról van szó). Amennyiben az adott előtag megtalálható a szótárban, a második lépés annak az eldöntése, hogy az önállóan előtag alkot-e összetételt többféle utótaggal. Ezeket az utótagokat is egyenként meg kell vizsgálni, hogy léteznek-e önállóan, vagy mindig csak valamilyen előtaggal fordulnak elő. Ha a különböző utótagok önállóan is használhatók, akkor az idegen előtagot tekinthetjük összetételi tagnak, tehát a továbbiakban aszerint járunk el a szótagszámlálás szabályának alkalmazása során.

Nézzük meg mindezt egy példán! Arra vagyunk kíváncsiak, hogy egybe- vagy kötőjellel írjuk-e a *hemodialízis + kezelés* szavakból alko-

tott összetételt. A kérdés tehát: összetétel-e a *hemodialízis*? A *hemo-* mint önállóan idegen előtag megtalálható a szótárban. Ha megnézzük, sokféle utótaggal alkothat összetételt: *hemoagglutináció, hemobilirubin* stb. Maga a *dialízis* szó is létezik önmagában. Így tehát a *hemodialízis* szót tekinthetjük összetételnek, a *hemodialízis-kezelés* szó tehát többszörös (három tagból álló) összetétel, amelynek szótag-száma hétnél több, tehát a fő összetételi határon kötőjellel tagoljuk.

Léteznek azonban olyan előtagok is, amelyek csupán két betűből állnak, és többnyire egy szótagosak (*ad-, de-, my-, ob-, re-*, két szótagos: *oo-*). Ezekhez sokszor kapcsolódik ugyan önálló használatú utótag (főleg a *re-* előtaghoz), de az ilyen szavakat (pl. *oocyta, oocysta, reakció, reanimáció* stb.) nem érzékeljük összetételeknek (ellentétben a hosszabb előtagokkal). Hasonlóan az igekötőkhöz, ahol az egy szótagosakat nem tekintjük önálló összetételi tagnak (lásd 3-as pont), ugyanezt javasoljuk az egy szótagos önállóan előtagok, illetve az *oo-* előtag esetében is. Összetételi tagnak tehát csak a legalább két szótagból álló előtagokat tekintsük.

Nem csupán önállóan előtagok, hanem tipikus utótagok is előfordulnak, például *-aemia/ -émia* (*calcaemia*), *-filia/-philia* (*bazofília*), *-gráf/ -graph* (*kromatográf*) stb. Ilyen esetekben javasolt hasonlóan eljárni, mint az előtagoknál. Megfigyeléseink szerint az ilyen tipikus utótagokkal ellátott szavak többnyire nem tekinthetők összetételnek, bár bizonytalanság esetén itt is érdemes elvégezni a fent említett elemzést. ■

Felhasznált irodalom

1. AkH. A magyar helyesírás szabályai. Tizenegyedik kiadás, tizenegyedik, példaanyagában átdolgozott lenyomat. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
2. Fábrián Pál, Magasi Péter (főszerk.) Orvosi helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest, 1992.
3. Laczkó Krisztina, Mártonfi Attila. Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
4. Ludányi Zsófia. Többszörös (?) összetételek a magyar orvosi nyelvben. *Magyar Orvosi Nyelv* 2013; 30-35.